

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 7. 2023. Issue 2.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 7. 2023. Issue 2. Podgorica, December 2023.

Editor in Chief: Adnan Prekic

Editors: Zivko Andrijasevic, Dragutin Papovic, Ivan Tepavcevic, Milan Scekcic.

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srdja Pavlovic, University of Alberta, CANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file - Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 7. 2023. Issue 2. Podgorica, December 2023.

CONTENTS:

RELATIONS BETWEEN MONTENEGRO AND ALBANIA DURING THE 70'S AND EARLY 80'S Dragutin PAPOVIC	p.127.
WOMEN'S EMANCIPATION IN MONTENEGRO BEFORE SOCIALIST YUGOSLAVIA: THE ROOTS OF RETRADITIONALIZATION IN MONTENEGRIN SOCIETY Jovana DJURIC	p.163.
DELEGATE ELECTORAL SYSTEM AND SELF-MANAGEMENT CASE STUDY: MONTENEGRO 1974-1990 Jelisaveta BLAGOJEVIC MILJANIC	p.192.
READING THE STARS IN 1990: SERBIAN MEDIA AND THE RECONSTRUCTING OF THE CONCEPT OF HEAVENLY PEOPLE Srdja PAVLOVIC	p.221.
THE CONDITIONALITY OF ECONOMIC GROWTH ON NATIONAL INTELLECTUAL CAPITAL - THE CASE OF THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE Matea ZLATKOVIC RADAKOVIC	p.238.
SCIENTIFIC REVIEW OF THE MICROSTRUCTURES OF YUGOSLAVIC SOCIALISM - Book review: Igor Duda (ur.), Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskog socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih godina Husnija KAMBEROVIC	p.257.
REAFFIRMATION OF MONTENEGRO-BULGARIAN HISTORICAL CONNECTIONS – Book review: Dragan B. Perović, Miroљub Orlandić: Dr Petar Orahovac–Crnogorac, predsjednik bugarske Skupštine Nedžad MEHMEDOVIĆ	p.261.
A THOROUGH, BUT BRAGGING, HISTORY OF ATHENS - Book review: Srđan Jović, Atinska imperija - Istorija Atine do Peloponeskog rata Balsa KOVACEVIC	p.266.
EXAMPLE OF MULTICULTURALITY IN THE MUSEUM INSTITUTIONS IN CETINJE - Book review: Filip Kuzman, Luna podno Lovčena: Kulturno nasljeđe islamskog stanovništva Crne Gore u cetinjskim muzejima Vukan RAZNATOVIC	p.275.
TESTIMONY ABOUT THE SONS OF KING NIKOLA IN THE FIRST WORLD WAR - History Essay Milan SCEKIC	p.278.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	p.287.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici:

Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević, Milan Ščekić.

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srđa Pavlović, University of Alberta, KANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file - Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 7. 2023. Issue 2. Podgorica, Decembar 2023.

SADRŽAJ:

ODNOSI CRNE GORE I ALBANIJE TOKOM 70-IH I POČETKOM 80-IH GODINA 20. VIJEKA Dragutin PAPOVIĆ	str.127.
EMANCIPACIJA ŽENA U CRNOJ GORI U PERIODU PRIJE STVARANJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE: KORIJENI RETRADICIONALIZACIJE U CRNOGORSKOM DRUŠTVU Jovana ĐURIĆ	str.163.
DELEGATSKI SISTEM IZBORA I SAMOUPRAVLJANJE STUDIJA SLUČAJA: CRNA GORA 1974 - 1990 Jelisaveta BLAGOJEVIĆ MILJANIĆ	str.192.
GLEĐANJE U ZVIJEZDE 1990: SRPSKI MEDIJI I KONCEPT OBNAVLJANJE CARSTVA NEBESKOG Srdja PAVLOVIĆ	str.221.
USLOVLJENOST EKONOMSKOG RASTA NACIONALNIM INTELEKTUALNIM KAPITALOM - SLUČAJ ZEMALJA CENTRALNE I ISTOČNE EVROPE Matea ZLATKOVIĆ RADAKOVIĆ	str.238.
NAUČNI PRILOZI O MIKROSTRUKTURAMA JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA - Prikaz knjige: Igor Duda (ur.), Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskog socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih godina Husnija KAMBEROVIĆ	str.257.
REAFIRMACIJA CRNOGORSKO-BUGARSKIH ISTORIJSKIH VEZA - Prikaz knjige: Dragan B. Perović, Miroљub Orlandić: Dr Petar Orahovac–Crnogorac, predsjednik bugarske Skupštine Nedžad MEHMEDOVIĆ	str.261.
TEMELJNA, ALI HVALISAVA, ISTORIJA ATINE - Prikaz knjige: Srđan Jović, Atinska imperija - Istorija Atine do Peloponeskog rata Balša KOVAČEVIĆ	str.266.
PRIMJER MULTIKULTURALNOSTI U MUZEJSKIM USTANOVAMA NA CETINJU - Prikaz knjige: Filip Kuzman, Luna podno Lovćena: Kulturno nasljeđe islamskog stanovništva Crne Gore u cetinjskim muzejima Vukan RAŽNATOVIĆ	str.275.
SVJEDOČENJA O SINOVIIMA KRALJA NIKOLE U PRVOM SVJETSKOM RATU - Istorijski esej Milan SCEKIC	str.278.
UPUTSTVA ZA AUTORE	str.287.

Original scientific article

ODNOSI CRNE GORE I ALBANIJE TOKOM 70-IH I POČETKOM 80-IH GODINA 20. VIJEKA

Dragutin PAPOVIĆ¹

Filozofski fakultet Nikšić,

Adresa: Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora

e-mail: papovicd@t-com.me**ABSTRACT:**

In the period when it was a Yugoslav republic, Montenegro only had an international border with Albania. That border was one of the most closed in Europe since Yugoslavia's conflict with the Informburo in 1948. Yugoslav-Albanian relations began to improve in the early 70s, which in the same period was reflected in the improvement of cooperation between Montenegro and Albania, until the crisis in Kosovo in 1981. The paper analyzes the political, economic, cultural and inter-ethnic relations between Montenegro and Albania, as part of the Yugoslav-Albanian relations. The paper is based on primary archive sources.

KEY WORDS:

Montenegro; Albania; Yugoslavia; International relations

SAŽETAK:

U periodu kada je bila jugoslovenska republika, Crna Gora je međunarodnu granicu imala samo s Albanijom. Ta granica je bila jedna od najzatvorenijih u Evropi od sukoba Jugoslavije sa Informbiroom 1948. godine. Jugoslovensko-albanski odnosi su počeli da poboljšavaju početkom 70-ih, što se u istome periodu odrazilo i na poboljšanje saradnje Crne Gore sa Albanijom, do krize na Kosovu 1981. godine. U radu su analizirani politički, ekonomski, kulturni i međunacionalni odnosi Crne Gore i Albanije, u sklopu jugoslovensko-albanskih odnosa. Rad je zasnovan na primarnim arhivskim izvorima.

KLJUČNE RIJEČI:

Crna Gora; Albanija; Jugoslavija; Međudržavni odnosi;

---

¹ DRAGUTIN PAPOVIC (Niksic, 1980). He finished elementary school and high school in Nikšić. He graduated in 2003 at the Faculty of Philosophy in Niksic (Department of History and Geography). He received his MA in 2007 at the Faculty of Philosophy in Belgrade (Department of History). He received his doctorate in 2013 at the Faculty of Philosophy in Niksic on the topic "Intellectuals and Government in Montenegro 1945-1990". From 2003 to 2013, he was a teaching assistant, and since 2014 he has been engaged as a part-time teacher at the History Program at the Faculty of Philosophy in Niksic. During 2015 and 2016, he served as the Director General of the Directorate for Relations with Religious Communities at the Ministry of Human and Minority Rights. From 2016, he is a member of the Parliament of Montenegro.

Albanija je tokom 70-ih bila siromašna zemlja pod staljinističkim režimom Envera Hodže koji je partijsko-policijsku kontrolu doveo do savršenstva i koji je državi nametnuo međunarodnu izolaciju (Izvodi iz godišnjeg...DACG). Nakon prekida diplomatskih odnosa sa Sovjetskim savezom 1961. godine, izlaska iz Varšavskog pakta 1968. godine i raskida sa Kinom 1976. godine, Albanija je tvrdila da je ona jedina istinski nezavisna, jedina koja je izgrađena na izvornim osnovama marksizma-lenjinizma i da zato nema države s kojom bi mogla politički sarađivati. Hodžin režim je bio usamljen u međunaordnoj zajednici (Fišer, 2009, 293). Albanija je svijet tumačila kao arenu sukoba kapitalističkih i revizionističkih sila, gdje je prve predvodila SAD, a druge SSSR i Kina. Zato je prekinula odnose sa supersilama. U skladu s tim, Albanija je UN smatrala nemoćnom organizacijom kojom manipulišu supersile, a KEBS opasnom „farsom“ usmjerenom na „uspavljivanje“ naroda.

Od velikih sila Albanija je sarađivala samo s Francuskom. Na to su presudno uticali tradicionalno frankofilstvo i uvjerenje albanskog rukovodstva da Francuska, uprkos tome što je članica NATO-a, nema pretenzije prema Albaniji. Tako je Francuska za Albaniju bila „relej“ u međunarodnim odnosima. U slučaju spoljne agresije, Albanija je Francusku vidjela kao izvor za naoružavanje. Osim sa Francuskom, Albanija je imala korektne odnose sa Turskom. No, trgovinska razmjena s obje države je bila mala, a poslije diplomatskog i ideološkog raskida sa Kinom, Albanija je bila prinuđena da pronade druge privredne partnere. Raskid ekonomske saradnje s Kinom izazvao je usporavanje ekonomskog rasta. U periodu 1975-1980. godine društveni proizvod je rastao po stopi od 5%, a industrijska proizvodnja po stopi od 6,8%, dok su stope u prethodnom periodu bile gotovo dvostruko veće. Albanija nije imala izbora osim da se okrene susjedima, među kojima je bila Jugoslavija s kojom je htjela da uspostavi ekonomsku i kulturnu saradnju (Izvod iz informacije...DACG).

Odnosi između Jugoslavije i Albanije bili su neprijateljski od 1948. godine. Tada je Jugoslavija ušla u sukob sa Informbiroom (Sovjetskim savezom), a Albanija se svrstala među protivnike Jugoslavije. Između dvije države postojala su dva krupna politička problema. Prvi je bio ideološki. Albanija je Jugoslaviju od 1948. godine smatrala revizionističkom državom, što je kroz svoja publicistička ostvarenja posebno isticao Enver Hodža.

U njegovim knjigama „Razgovori sa Staljinom“, „Evrokomunizam je antikomunizam“ i „Hruščovisti“ Jugoslavija je kritikovana kao revizionistička i čak antisocijalistička država. Drugi i znatno teži problem u odnosima bio je paternalizam Albanije prema oko 1,75 miliona Albanaca u Jugoslaviji, a posebno prema autonomnoj pokrajini Kosovo gdje je 1981. godine živjelo oko 1,25 milona Albanaca koji su činili ogromnu većinu stanovništva pokrajine. Pored toga, Albanija je po istom principu ovu politiku usmjerila prema susjednoj jugoslovenskoj republici Makedoniji gdje je tada živjelo oko 385.000 Albanaca i susjednoj jugoslovenskoj republici Crnoj Gori u kojoj je bilo oko 38.000 Albanaca. Krajnji ishod tog paternalizma je bio da se izvrši otcjepljenje teritorija nastanjenih Albancima u Jugoslaviji i potom ujedinjenje sa Albanijom.

Dok je samoproglášena marksističko-lenjinistička čistota bila samo ideološka fikcija Hodžinog režima koja nije imala nikakav uticaj van zemlje, albanski nacionalizam je bio realna prijetnja za Jugoslaviju. No, kako Albanija nije imala vojnu moć da u ratu protiv Jugoslavije ostvari svoje nacionalističke ciljeve, odlučila se za subverziju. Strategija Albanije je bila zbližavanje s jugoslovenskom pokrajinom Kosovo i republikama Makedonijom i Crnom Gorom u kojima su živjeli Albanci kako bi ih ekonomski i kulturno vezala za Tiranu. U tom pravcu Albanija je kreirala ekonomsku, kulturnu, prosvjetnu i drugu saradnju sa područjima Jugoslavije gdje su živjeli Albanci. To je zahtijevalo obnovu odnosa sa Jugoslavijom. Jugoslovenska Vlada je znala za ovu albansku strategiju, ali je smatrala da će ona nadjačati u zbližavanju. Jugoslavija je bila neuporedivo ekonomski moćnija od Albanije i procijenila je da će ekonomskim uticajem potčiniti Albaniju, a potom od nje napraviti svoj politički satelit, što je bilo u skladu sa jugoslovenskom hegemonističkom politikom prema Albaniji od 1945. godine. Cilj te politike je bio da Albanija zadrži formalnu nezavisnost, ali da faktički postane sedma jugoslovenska republika. Time bi Jugoslavija riješila izazov albanskog nacionalizma.

Obostrano zalaganje za poboljšanje prije svega ekonomskih odnosa brzo je dalo rezultate. Privredna saradnja između Jugoslavije i Albanije odvijala se na bazi Trgovinskog sporazuma iz 1955. godine (Životić, 2011, 544). No, trgovinska razmjena je 50-ih i 60-ih bila zanemarljiva, pa je, na primjer, 1963. godine iznosila oko 1,1 miliona dolara (Ekonomski odnosi...DACG). Jugoslavija i Albanija su počele poboljšanje odnosa nakon sovjetske invazije na Čehoslovačku 1968. godine, samtrajući da im je ovom invazijom ugrožena bezbjednost (Krepmtton, 2003, 230).

Diplomatska predstavništva, koja su od 1961. funkcionisala u rangu otpravnika poslova, podigle su na stepen ambasada i tako obnovile diplomatske odnose 1971. godine (Hadalín, 2011, 338). U maju 1971. godine zaključen je petogodišnji trgovinski sporazum za period 1971-1975. godine. Robna razmjena je 1974. u odnosu na 1971. godinu uvećana 4 puta i iznosila je oko 37,5 miliona dolara (Hadalín, 2011, 339). Trgovina se obavljala na osnovu dogovorenih robnih lista, a sistem plaćanja je bio klirinški. Trgovina je brzo napredovala, pa je ukupna razmjena između dvije države dostigla 115 miliona dolara 1980 godine (Izvodi iz godišnjeg...DACG). Jugoslavija je te godine zauzela prvo mjesto u međunarodnoj trgovini Albanije, sa učešćem od oko 16%. Na drugom mjestu albanske spoljne trgovine bila je Italija sa učešćem od 9%, a na trećem Grčka sa učešćem oko 7,5%. Novi petogodišnji jugoslovensko-albanski trgovinski sporazum potpisan je 1980. godine. Predviđao je trostruko povećanje privredne saradnje u odnosu na prethodni petogodišnji period.

Najznačajniji infrastrukturni projekat sa Albanijom bila je izgradnja pruge Titograd-Skadar. Albanija je tražila povezivanje željeznicom sa Jugoslavijom preko Crne Gore, jer joj zbog strateških razloga nije odgovaralo povezivanje preko Makedonije (Stenogram i bilješka...DACG). Prema albanskim bezbjednosnim procjenama, iz pravca Makedonije, odnosno iz Bugarske, prijetila je sovjetska intervencija. Osim strateškog, Albanija je u ovome projektu imala i ekonomski interes. Izgradnjom ove pruge povezala bi se s prugom Bar – Beograd, što je značilo povezivanje sa evropskom željezničkom mrežom. Na zasijedanju Mješovite komisije za robnu razmjenu između Jugoslavije i Albanije sredinom 1974. godine albanska strana je nagovijestila da će, zbog blizine tržišta i manjih troškova transporta, većinu svog izvoza usmjeriti prema Jugoslaviji. Delegacije jugoslovenske i albanske Vlade su u Tirani 1975. godine dogovorile da se pruga izgradi u graničnoj zoni na pravcu Božaj – Han i Hotit. Sporazum između jugoslovenske i albanske Vlade o izgradnji ove pruge potpisan je u Tirani 6. aprila 1979. godine. Potpisivanje Protokola i utvrđivanje tačke spajanje postignuto je 1980. godine i dogovoren je rok izgradnje do kraja 1983. godine. Iako je jugoslovenski dio pruge bio samo na teritoriji Crne Gore, to je bio savezni projekat koji je finansiran sredstvima doprinosa svih jugoslovenskih republika i pokrajina. Dužina pruge od Titograda do albanske granice bila je 24 km, a potom od albanske granice do Skadra 35 km.

Za Albaniju je to bio samo jedan dio strateške željeznice. Drugi dio je bila izgradnja 58 km pruge od Skadra do Drača. Već krajem 1979. godine Albanija je zaustavila izgradnju pruge Fier – Vlora, koja je započeta 1978. godine, i sve snage je usmjerila na izgradnju željezničke pruge prema Skadru i Titogradu (Savezni sekretarijat...DACG).

Jugoslavija i Albanija su se bavile saradnjom u vodoprivredi, jer su imale zajednička jezera i rijeke. Međudržavni sporazum iz oblasti vodoprivrede potpisan je 1956. godine (Životić, 2011, 540). Formirana je jugoslovensko-albanska Komisija za vodoprivredu. Sporazum se odnosio na izradu projekata za regulaciju voda Skadarskog i Ohridskog jezera i rijeka Drima i Bojane. Skadarskim jezerom i Bojanom i Drimom se bavila jugoslovensko-albanska Podkomisija koja je formirana u julu 1962. u Tirani. Dogovor o projektima od zajedničkog interesa u koje su uvršteni Skadarsko jezero i hidroelektrana Skavica postignut je krajem 1980. godine.

Nagli razvoj ekonomske saradnje doveo je do prve zvanične posjete na visokom nivou. To je bio boravak jugoslovenskog ministra za spoljnu trgovinu Metoda Rotara u Tirani 1979. godine (Informacija sa sjednice...DACG). Potom su albanski ministri spoljne trgovine Nedin Hodža i spoljnih poslova Nesti Nase posjetili Jugoslaviju 1980. godine. To su bili prvi albanski ministri koji su posjetili Jugoslaviju od 1948. godine. U Njujorku su se 1980. godine sastali jugoslovenski i albanski ministri inostranih poslova. U Tirani je predsjednik albanske Vlade Mehmet Šehu primio jugoslovenskog ambasadora Branka Komatinu, dok je u Beogradu jugoslovenski premijer Veselin Đuranović primio albanskog ambasadora Sokrata Pljaka. Albanski premijer Šehu je ambasadoru Komatini saopštio da je Albanija zainteresovana za jugoslovensku federaciju onakvu kakvu je konstituisao predsjednik Tito i za položaj Albanaca kako je utvrđeno Ustavom Jugoslavije. U januaru 1980. godine u glavnom albanskom listu „Zeri i populit“, koji je isključivo prenosio stavove albanskog režima, objavljen je članak u kome se pozitivno govorilo o Jugoslaviji i istaknuta je bezbjednosna zavisnost Jugoslavije i Albanije.

Saradnja u ekonomiji je napredovala, dok je kulturna saradnja zbog nacionalizma izazvala problem. Albanija je kulturnu saradnju planirala isključivo sa područjima Jugoslavije gdje su živjeli Albanci i isključivo kroz razmjenu folklornih sastava. Jugoslavija je tražila da se kulturna saradnja proširi na cijelu zemlju i na sve oblasti, a ne samo na folklor na kome je insistirala Albanija.

U Prištini su se sredinom 1980. godine sastali predstavnici Crne Gore, Srbije, Makedonije i Kosova i dogovorili su izradu i sprovođenje jedinstvenog jugoslovenskog programa kulturne saradnje sa Albanijom. No, realizacija je bila slaba, a u praksi se forsirala saradnja republika i pokrajina koje su se graničile sa Albanijom, što je pogodovalo strategiji Albanije. Albanija je program kulturne saradnje potpisala samo s Kosovom (Izvodi iz godišnjeg...DACG). U tom Programu je dominirao folklor i isticanje zajedničkih etničkih, jezičkih, nacionalnih i istorijskih sadržaja. Albanija je u kulturnoj saradnji ostale djelove Jugoslavije svjesno ignorisala, što je pokazala prilikom posjete svoje ministarke kulture Tefte Cami samo Prištini, a ne i Beogradu. Albanija je s najvećom pažnjom organizovala nastupe albanskih kulturnih udruženja iz Jugoslavije i isticala je njihove nacionalne odlike. Na identičan način je u oblasti nauke forsirala albanologiju i proučavanje prošlosti još od praistorijskih Ilira. Za te potrebe je upotrijebljena čak i turistička saradnja s Jugoslavijom. Albanija je preko ovih aranžamana privlačila što više Albanaca iz Jugoslavije kako bi im obilaskom naučnih i kulturno-prosvjetnih ustanova „objasnila“ nacionalnu istoriju i kulturu. Nacionalističko-staljinističke netrpeljivosti Albanije prema Jugoslavija kulminirale su u udžbenicima istorije za albanske škole. Sadržaji ovih udžbenika su sugerisali da je Jugoslavija propala nesocijalistička država, da su njenim stvaranjem otete albanske teritorije i da zbog ovih ideološko-nacionalnih suprotnosti ona ne može biti prijatelj Albaniji.

S druge strane, taktika jugoslovenske Vlade je bila drugačija. Uspostavljanjem leaderske pozicije u albanskoj spoljnoj trgovini napravila je značajan uspjeh. Odmjerenim diplomatskim potezima i daljim razvojem ekonomske i kulturne saradnje smanjivala je negativni politički uticaj iz Albanije. Nije mogla da Albaniji nametne svoj koncept kulturne saradnje, ali je Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori i Kosovu sugerisala da kulturnu saradnju sa Albanijom vode na jugoslovenskoj platformi, da time rukovode najbolji diplomatski kadrovi i da u tome istaknuto mjesto imaju Albanci iz Jugoslavije. Jugoslavija je tako, prije svega, željela da spriječi pojavu secesionističkog albanskog pokreta u zemlji i da, s druge strane, izgradi ekonomsko-političku dominaciju u Albaniji. Aktivirala je i pitanje jugoslovenskih nacionalnih manjina u Albaniji: Makedonaca, Srba i Crnogoraca.

Projekat o položaju nacionalnih manjina naroda Jugoslavije u susjednim zemljama, uključujući i Albaniju, pokrenut je 1980. godine. Projektom je rukovodio Savezni sekretarijat za inostrane poslove. Zadatak je bio da se istraživanje položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u Albaniji iskoristi kao politički instrument. Na taj način se htjelo parirati albanskoj nacionalističkoj politici. No, u Jugoslaviji je bilo blizu 2 miliona Albanaca, dok su jugoslovenske manjine u Albaniji činile oko par desetina hiljada, tako da je Albanija u ovome imala značajnu prednost. Velikoalbanska politika režima u Tirani s jedne i hegemonistička politika Beograda s druge strane bile su najveća brana u razvoju političkih odnosa.

Iako su tokom 1980. godine albanski rukovodioci u medijima i u razgovorima sa jugoslovenskim predstavnicima isticali da je nezavisna i bezbjedna Jugoslavija i njihov interes, praksa je bila drugačija. Član Politbiroa i sekretar Centralnog komiteta Albanske partije rada Ramiz Alija je krajem 1979. godine istakao da je ostvaren jedan cilj Prizrenske lige – stvaranje albanske države, ali da drugi cilj – ujedinjenje albanskog naroda nije bio ostvaren (Zabeleška o razgovoru...DACG). Političke netrpeljivosti prerasle su u otvoreno političko neprijateljstvo zbog, prije svega, otvorene nacionalističke politike Hodžinog režima 1981. godine. Oba albanska dnevna lista „Zeri i populit“ i „Bashkimi“ su 23. januara 1981. godine povodom 65. godišnjice od pogibije jedne od vodećih ličnosti u borbi za nezavisnost Albanije Ise Boljetinija u Podgorici 1916. godine objavili članke koji su, prema ocjeni jugoslovenske Vlade, podsticali netrpeljivost Albanaca prema Crnogorcima i Srbima (SAVEZNI SEKRETARIJAT...DACG). U oba teksta je istaknuto da je Isa Boljetini zajedno sa svojim rođacima mučki ubijen od Crnogoraca i Srba. Potom je u ovim tekstovima navedeno da je Kosovo 1912. godine okupirano i anektirano od srpske vojske, da su Velike sile tako rasparčale Albaniju i da je Boljetini sa drugovima bio protiv novih okupatora. List „Bashkimi“ je citirao Envera Hodžu koji je povodom ovog jubileja naveo da su se „albanski junaci predvođeni Bajramom Curijem, Isom Boljetinijem i ostalim patriotama borili za slobodu domovine i za sprečavanje odvajanja Kosova od majke Albanije.“ Ovo pitanje se odrazilo i na Crnu Goru gdje je inicirana izgradnja spomenobilježja u Titogradu na mjestu gdje je poginuo Isa Boljetini, što je odbijeno (Skupština Opštine Titograd...DACG).

Na pogoršanje političkih odnosa presudno su uticali albanski protesti na Kosovu 1981. godine i stav Kongresa Albanske partije rada, koji je održan 8. novembra 1981. godine (Dopunska informacija...DACG). Glavno izlaganje (referat) na Kongresu je imao Enver Hodža. Jedno od glavnih pitanja u njegovom referatu bio je položaj Albanaca u Jugoslaviji. Hodža je podržao proteste na Kosovu i zahtjev da Kosovo postane republika, čime se direktno umiješao u unutrašnje odnose u Jugoslaviji. Izjavio je da bi sve teritorije na kojima žive Albanci u Jugoslaviji trebalo spojiti u jednu federalnu jedinicu („Pobjeda“, 8.11.1981., 8). Isto je saopštila većina diskutantata na ovome Kongresu što je bio dokaz o koordinisanoj akciji. Tako je u Albaniji kulminirao neprijateljski stav prema Jugoslaviji 1981. godine (Bilješka...DACG). Državni mediji u Albaniji su tvrdili da se na Kosovu dešavaju masovna ubistva i hapšenja, da se vodi diskriminacija i mržnja prema Albancima i da oni nemaju nikakva prava. Funkcioner albanskog Ministarstva inostranih poslova Hasan Hadžija je istakao da je situaciju na Kosovu teška, da Kosovari neće mirovati, da do krize ne bi došlo da je Tito živ, ali da su srpski šovinisti iskoristili taj momenat i ispoljili staru mržnju. Hadžija je tvrdio da je na Kosovu ubijeno na stotine nevinih ljudi, žena i djece, da je na hiljade zatvorenih, da je masovno uništenje Albanaca zločin koji se ne pamti i da „nijesmo mogli stajati skrštenih ruku pored takvog terora“. Smatrao je da je pravedan zahtjev da Kosovo postane Republika, jer je Crna Gora sa pola miliona stanovnika imala svoju Republiku, a oko 2 miliona Albanaca u Jugoslaviji nije moglo da dobije to pravo. Tvrdio je da se Kosovo eksploatiše, da je standard građana znatno ispod jugoslovenskog prosjeka i da zbog toga Albanci emigriraju. Negirao je da Albanija želi promjenu granica, ali da ukazuje na veliku nepravdu koja je Albaniji učinjena 1913. godine kada su Velike sile djelove Albanije podijelile susjedima. Izjavio je: „Mi imamo pravo to da kažemo, to su istorijske činjenice koje niko ne može pobiti“ (Bilješka...DACG).

Situaciju je zakomplikovalo i bacanje bombe na jugoslovensku ambasadu u Tirani 1981. godine. Kulturno-prosvjetna i turistička saradnja su zaustavljene. Vizni režim je pooštren, a zbog miješanja Albanije u njene unutrašnje poslove, jugoslovenska Vlada je uručila oštar protest albanskom ambasadoru u Beogradu („Pobjeda“, 15.5.1981., 1). Diplomatski odnosi nijesu prekinuti, ali su zaoštreni. Radikalizaciju je spriječila značajna ekonomska povezanost.

Uprkos političkoj kirizi, jugoslovensko-albanska robna razmjena se sa 115 miliona dolara 1980. godine povećala na 133 miliona dolara 1981. godine (Informacija o stanju...DACG). Jugoslavija je tako učestvovala sa 17% u ukupnoj spoljno-trgovinskoj razmjeni Albanije i po vrijednosti robnog prometa bila je prvi partner Albanije. Oko 80% vrijednosti uvoza iz Albanije odnosilo se na: električnu energiju, hrom i duvan. Naročito je bio značajan uvoz električne energije. Jugoslavija je iz Albanije 1981. godine umjesto planiranih 800 miliona kWh, uvezla čak 1,8 milijardi kWh električne energije, vrijedne oko 50 miliona dolara. Zbog toga je Jugoslavija u trgovinskoj razmjeni sa Albanijom imala deficit od oko 30 miliona dolara. Prema Platnom sporazumu sa Albanijom, Jugoslavija je tu razliku morala da nadoknadi konvertibilnom valutom. S druge strane, strateški interes Albanije je bio nastavak izgradnje pruge Titograd-Skadar. U Tirani je 3. aprila 1982. godine potpisan Protokol kojim su utvrđeni rokovi početka i završetka izgradnje jugoslovenskog dijela pruge. Rok za početak gradnje je bio jul 1982. godine, završetak decembar 1983. godine, dok je puštanje pruge u rad predviđeno u januaru 1984. godine. Jugoslavija je Zakon o finansiranju svog dijela željeznice usvojila u maju 1982. godine.

Ekonomski i strateški razlozi, kao i protivljenje zapadne javnosti, primarno su uticali na to da Albanija 1982. godine odustane od otvorene antijugoslovenske propagande i od teze da Kosovo treba otcijepiti i pripojiti Albaniji (Informacija o stanju...DACG). Umjesto toga, Albanija je zastupala tezu o pravu Albanaca na Kosovu na posebnu Republiku u okviru Jugoslavije. To su predstavnici Albanije naročito saopštavali predstavnicima zapadnih država, objašnjavajući da takvo rješenje ne ugoržava Jugoslaviju, već da će se tako ojačati njen integritet i stabilnost. Istovremeno su isticali da su za dobrosusjedske odnose sa Jugoslavijom. Takav nastup je pozitivno uticao na predstavnike Zapada. Albanija je protiv Jugoslavije vodila kampanju tako što je njena štampa prenosila antijugoslovenske informacije iz štampe trećih država i to isključivo o lošem položaju Albanaca na Kosovu. Albanska propaganda je kroz etnogenezu albanskog naroda dokazivala njegovo iskonsko pravo na teritorije na kojim živi, a naročito u Jugoslaviji i to je bilo izraženo u susret obilježavanju 70-te godišnjice od nezavisnosti Albanije 1983. godine. Potom, Albanija je antijugoslovensku djelatnost koncentrisala na emigraciju.

Centri te aktivnosti su bili u albanskim diplomatsko-kozularnim misijama. Oni su razvili propagandno-subverzivne aktivnosti i agenturno djelovanje među, prije svega, iseljenim Albancima iz Jugoslavije na privremenom radu u inostranstvu.

Nacionalistička politika Hodžinog režima, kriza na Kosovu i brutalno gušenje pobune Kosovara od strane jugoslovenskih vlasti doveli su do novog zahlađenja u međudržavnim i političkim odnosima. Situacija je u političkoj sferi bila gora nego deceniju prije, dok je ekonomska saradnja nastavila da se razvija.

Albanija je u ovome periodu imala prioritet u međunarodnoj saradnji Crne Gore (Informacija sa sjednice...DACG). Crna Gora je samo s Albanijom imala međunarodnu granicu, dužine 172 km, a obje su bile povezane istorijskim, etničkim i kulturnim vezama (Informacija o saradnji...DACG). Granica je povučena kroz planinski vijenac Prokletija, Skadarskim jezerom i rijekom Bojanom do Jadranskog mora. U prigraničnoj zoni s crnogorske strane živio je najveći broj Albanaca u Crnoj Gori. Prema popisu stanovništva iz 1981. godine, u opštini Ulcinj je živjelo oko 15.700, u opštini Titograd na prostoru Tuzi oko 12.100, u opštini Bar oko 4.100 i u opštini Plav oko 4.000 Albanaca. Zajednička granica je upućivala Crnu Goru i Albaniju na privrednu saradnju, posebno u oblasti saobraćaja, elektroenergije, regulacije voda i njihovog korišćenja i saradnju u oblasti kulture, nauke i prosvjete (Predsjednik Komiteta...DACG). Između Jugoslavije i Albanije je postojao sporazum prema kome su incidente i ostale sporove na granici rješavale lokalne komisije. Tri takve komisije su radile na graničnom sektoru između Crne Gore i Albanije (RSUP, Služba...DACG). Situacija je bila uglavnom mirna, izuzev 1975. godine kada je jugoslovenski ratni brod otvorio vatru na albanski ribarski brod i ubio komandanta albanskog broda. Na granici prema Albaniji na području Crne Gore u 1978. godini bilo je 19 incidenata, od kojih na crnogorskoj strani 17, a u 1979. godini za 10 mjeseci bilo je svega 9 incidenata. Ovi incidenti su bili lakše prirode i riješeni su zajedničkim stavom komisija. Situacija na granici s Albanijom je redovno razmatrana na nivou nadležnih organa Crne Gore, i na sastancima po opštinama, mjesnim zajednicama i selima u prigraničnim područjima. Kontakti sa albanskim pograničnim organima bili su česti i tokom 1978. i 1979. godine bilo ih je 64. Prema tvrdnjama crnogorskih vlasti, ti sastanci su bili u duhu međusobnog razumijevanja, uvažavanja i tolerancije.

Ovaj dio jugoslovenske granice s Crnom Gorom za Albaniju je imao visok vojni značaj. Prema paranoičnoj zamisli albanskog režima postojala je mogućnost da se sovjetski desant izvrši u reonu Titograda i da se potom nastavi sa operacijama prema Albaniji (Informacija o Albaniji, DACG). Na sličan način su tumačili otvaranje američkog Kulturno-informativnog centra u Titogradu 1980. godine. Pretpostavljali su da se radi o centru koji će prikupljati informacije i o Albaniji, a zatim ih slati u SAD. Zbog toga je crnogorsko-albanska granica u širem reonu Skadra bila kompletno utvrđena. Tu su bili bunker i sa pješadijskim, protivtenkovskim i protivavionskim naoružanjem. Utvrđena linija je povezana betoniranim tunelima s dodatnim naoružanjem. Od crnogorsko-albanske granice do Skadra na ovaj način je bio utvrđen Hotski zaliv i reon Prroni i Thate (Suvi potok). Reon Bušata je bio jako utvrđen i tu je stacionirana veća jedinica sa radarskom stanicom. Put od Hani i Hotit do Bajze i čitava teritorija mjesta Kodra Rasat e Fikut okružena je bodljikavom žicom (Bilješka...DACG). U okolini Skadra na području između Bušata, Mjede, Jubana i Guri i Zi bilo je mnogo bunkera i vojnih skladišta. Duž cijelog puta od Skadra prema Tirani bili su bunker i. Albanija je na ovom području postavila nekoliko radio-stanica koje su obavljale propagandnu djelatnost. Radio-stanica iz Drača je imala veliku snagu (1200 kW), dok je nešto slabija bila radio-stanica u Skadru. Obje su signalom pokrivale cijelu Crnu Goru i obje su tokom dana 5 puta emitovale vijesti na srpskohrvatskom jeziku. U graničnom dijelu prema Ulcinju Albanija je imala nekoliko radio stanica ultra kratkih talasa (UKT stanice). Signal albanske televizije je pokrivaio cijelu teritoriju opštine Ulcinj i dio opština Bar i Titograd. Jugoslavija je uglavnom ometala emitovanje radio i televizijskog programa iz Albanije. Iako mirna, granica Albanije i Crne Gore bila jedna od najzatvorenijih u Evropi. Nije bilo čak ni razmjene pošte. Ovo je objema stranama donijelo negativne posljedice, jer je trpjela ekonomija, a pogranični krajevi su decenijama stagnirali. To se promijenilo nakon što su Albanija i Jugoslavija obnovile ekonomsku saradnju početkom 70-ih (Izvod iz informacije...DACG). Tada je oživjela i crnogorsko-albanska granica, pa je u periodu od 1971. do 1974. godine robna razmjena između Crne Gore i Albanije uvećana preko 10 puta (Ekonomski odnosi...DACG). To je, opet, bilo skromno, jer se faktički krenulo od nule. Crnogorski izvoz je 1974. godine iznosio 28 miliona dinara, a uvoz iz Albanije 75,7 miliona dinara, odnosno ukupno oko 104 miliona dinara ili oko 6 miliona dolara.

Najveći dio uvoza iz Albanije u Crnu Goru odnosio se na električnu energiju čija je vrijednost 1974. godine iznosila oko 4 miliona dolara ili 90% vrijednosti uvoza iz Albanije. Od te električne energije zavisila je proizvodnja aluminijuma u Kombinatoru aluminijuma Titograd i dijelom proizvodnja u Željezari. Prenos električne energije iz Albanije obavljao se preko dalekovoda Titograd-Skadar koji je izgrađen 1972. godine (Elektroprivreda Crne Gore...DACG).

Crna Gora je 1974. godine, kada je na osnovu novog jugoslovenskog Ustava dobila pravo da autonomno kreira međunarodnu saradnju, počela da se planski bavi razvojem odnosa s Albanijom. Predsjedništvo Crne Gore je, u saradnji sa crnogorskom Vladom, u novembru 1974. godine odlučilo da izradi Program saradnje i dugoročnu koncepciju odnosa Crne Gore i Albanije, u skladu sa jedinstvenom jugoslovenskom politikom prema Albaniji (Predsjedništvo SR Crne Gore...DACG). Planirano je da su u okviru Komiteta za odnose sa inostranstvom formira punkt za prikupljanje informacija i izrađivanje analiza na osnovu kojih bi Crna Gora vodila politiku prema Albaniji. Zadatak je bio i da se o Albaniji formira pozitivno javno mnjenje, pa je uredništvu „Pobjede“, glavnom listu u Crnoj Gori, sugerisano da se objavljuju tekstovi o Albaniji koji će doprinijeti stvaranju povoljnije atmosfere za saradnju. Interes Crne Gore je bio da se u domaćim medijima nađe više informacija o Albaniji, da se odgovornije, studioznije i obimnije obavještava crnogorska javnost o njenom položaju i da se izbjegava način pisanja i izvještavanja koji nije u duhu saradnje.

Glavni limitirajući faktori u ekonomskim odnosima Crne Gore i Albanije bili su nemogućnost kooperacije i kreditnih aranžmana i skroman izvozni asortiman albanske robe čije su cijene odstupale od svjetskih cijena. Postojale su teškoće u transportu, jer su putevi i mostovi u Albaniji bili u lošem stanju, pa albanske vlasti nijesu dozvolile korišćenje kamiona veće tonaže za prevoz robe. Albanske vlasti nijesu dozvolile parkiranje crnogorskih kamiona u svojim gradovima ni na otvorenom putu. Granični prelazi s albanske strane su radili samo tokom dana što je povećalo troškove prevoza. S druge strane, jugoslovenski (crnogorski) granični prelaz Božaj bio je jedan od najgorih u državi. Sagrađen je 1973. godine za potrebe carine i organa unutrašnjih poslova, ali nije imao elementarane uslove. Na prelazu nije bilo pošte, mjenjačnice, poslovnice špediterskih organizacija, bifea ni benzinske pumpe. Božaj je bio jedini granični prelaz u Jugoslaviji koji sa unutrašnjošću nije imao autobusku vezu (Stanje i problemi...DACG).

Putnici koji su prelazili granicu iz Albanije često su u Božaju čekali cijeli dan da ih neki slučajni prolaznik preveze do Titograda. To je negativno uticalo na kvalitet rada i spor promet putnika i robe. Zato je tokom 1974. godine u oba pravca granicu prešlo samo oko 24.000 ljudi. Godinama nije bilo poboljšanja uslova, pa je promet na Božaju stagnirao. Ovaj prelaz je tokom 1978. godine prešlo oko 20.300 putnika i oko 8.500 vozila, a slično je bilo 1979. godine (RSUP, Služba...DACG). Većinu putnika su činili albanski državljani i to uglavnom vozači teretnih kamiona, zatim jugoslovenski državljani, diplomatski predstavnici akreditovani u Albaniji i neznatan broj turista iz zapadnoevropskih država. Osim toga, između Crne Gore i Albanije nije postojao malogranični promet, što je stanovništvu prigranične oblasti otežalo život.

Rješavanje ovih problema zahtijevalo je političku akciju. U februaru 1979. godine u Skupštini Crne Gore održan je sastanak crnogorskog partijskog i političkog vrha i predstavnika Crne Gore u federaciji. Sastanku su, između ostalih, prisustvovali: predsjednik Izvršnog vijeća (Vlade) Crne Gore Momčilo Cemović, predsjednik Predsjedništva Crne Gore Veljko Milatović, član Predsjedništva Jugoslavije Vidoje Žarković, predsjednik jugoslovenske Vlade Veselin Đuranović, predsjednik CKSK Crne Gore Vojo Srzentić i predsjednik Skupštine Crne Gore Budislav Šoškić. Odlučeno je da, na zvaničan poziv Albanije, delegacija crnogorske Vlade otputuje u Albaniju i da razgovara o ekonomskoj saradnji (Stenogram i bilješka...DACG). Delegacija crnogorske Vlade koju je predvodio predsjednik Komiteta za odnose sa inostranstvom Đorđe Vukmanović boravila je u Albaniji od 22. do 24. februara 1979. godine (Pregled realizovanih...DACG). To je ujedno bio i prvi susret na najvišem političkom nivou. Uspostavljeni su odnosi između nadležnih institucija Crne Gore i Albanije i potpisani ugovori o saradnji u više oblasti (Zapisnik sa III...DACG). Posebno je bio značajan dogovor o dugoročnoj isporuci električne energije iz Albanije za potrebe Kombinata aluminijuma u Titogradu. Izvjesnost izgradnje pruge Titograd-Skadar i strateško opredjeljenje Albanije da preko Crne Gore realizuje značajan dio svog trgovinskog prometa sa Jugoslavijom i drugim zemljama Evrope doveo je do saradnje špediterskih i saobraćajnih firmi u Crnoj Gori i Albaniji. Potpisani su protokoli i sporazumi o saradnji sa Željezničkom transportnom organizacijom (ŽTO) iz Titograda, Lukom Bar i najvećom crnogorskom špediterskom firmom „Zetatrans“. Albanska preduzeća su počela da zakupljuju brodski prostor crnogorskih pomorskih preduzeća.

Konačno, redovna razmjena pošte na relaciji Titograd-Skadar uvedena je 1980. godine. Zahvaljujući uspostavljanju direktnih institucionalnih odnosa i sklopljenim ugovorima o saradnji, vrijednost trgovinske razmjene je u odnosu na 1974. godine povećana za oko 2 puta, pa je crnogorski izvoz u Albaniju vrijedio oko 2,55 miliona dolara, a uvoz iz Albanije oko 10,5 miliona dolara 1980. godine (Program ekonomskih...DACG). Ipak, to je i dalje bilo skromno, jer je robna razmjena Crne Gore i Albanije iznosila oko 2,7% crnogorske spoljnotrgovinske razmjene 1980. godine. Najvrednija stavka uvoza iz Albanije bila je električna energija, dok su u izvozu Crne Gore najvrednije stavke bili frižideri „Oboda“ i jestivo ulje „Primorke“ iz Bara („Pobjeda“, 31.12.1980, 1. i 2. 01.1981., 9). Glavni realizator poslova robnog prometa sa Albanijom bilo je preduzeće „Industrijaimport“ iz Titograda, koje je istovremeno bilo i najznačajniji zastupnik jugoslovenskih kompanija u Albaniji. Jačanje trgovine dovelo je do uspostavljanja direktne veze u toj oblasti. Delegacija Privredne komore Crne Gore koju je predvodio Omer Kurpejović posjetila je Albaniju sredinom decembra 1980. godine (Zabilješka pomoćnika...DACG). Crna Gora je zbog značajnog uvoza električne energije, imala visok trgovinski deficit s Albanijom, pa je zadatak delegacije bio da se razmotre mogućnosti povećanja crnogorskog izvoza kako bi se ovaj deficit smanjio (Analiza rezultata...DACG). U Skadru je crnogorska delegacija razgovarala s predsjednikom Trgovinske komore Albanije i funkcionerima Skadra. Crnogorsku delegaciju je u Tirani primio ministar spoljne trgovine Albanije Nedim Hodža. Dogovoren je nastavak i unapređenje privredne saradnje.

Važno ekonomsko pitanje bilo je aktiviranje crnogorsko-albanske saradnje na regulaciji rijeka Drima i Bojane i Skadarskog jezera. Jugoslovensko-albanska Podkomisija za regulisanje voda Skadarskog jezera, Drima i Bojane saglasila se 1979. godine u pogledu osnovnih principa za nalaženje optimalnog rješenja. Na zasijedanju Podkomisije u oktobru 1980. godine u Tirani usvojeni su zaključci po kojima je Crna Gora trebalo da do 1. jula 1981. godine izradi projekat regulacije Skadarskog jezera i Bojane, da predloži mjere i program te regulacije u sklopu varijante da se Drim odvede direktno u more ili u Bojanu kod Beljaja. Prevođenjem toka rijeke Drima došlo bi do smanjenja nivoa Skadarskog jezera, čime bi se omogućilo korišćenje oko 5.200 ha zemljišta u Crnoj Gori i oko 610 ha u Albaniji.

Podizanjem niskih nasipa na jezeru Crna Gora bi dobila novih 7.300 ha, pa bi ukupna površina obradivog zemljišta iznosila oko 12.500 ha, a u Albaniji 1.100 ha. Albanija je tada gradila hidroelektranu Skavica čija akumulacija je uticala na regulaciju vode Drima i na taj način na regulaciju voda Skadarskog jezera (Zabeleška o razgovoru...DACG).

Na uspostavljanje naučne saradnje uticala je zajednička nesreća. Katastrofalni zemljotres koji je pogodio Crnu Goru 15. aprila 1979. godine izazvao je manje žrtve i štetu u Albaniji. To je bio povod da 6 albanskih stručnjaka iz oblasti seizmologije, geologije i građevinarstva posjete Crnu Goru od 10. do 23. maja 1979. godine (Izveštaj o boravku albanske...DACG). Delegacija je posjetila Zavod za seizmološka istraživanja, Zavod za geološka istraživanja, Republički zavod za urbanizam i projektovanje i CANU. Potom je uslijedila uzvratna posjeta naučno-stručne delegacije Crne Gore Albaniji od 9. do 19. decembra 1979. godine. Cilj je bio da se Albanije privoli na učešće u regionalnom projektu za smanjivanje seizmičkog rizika na području Balkanskog poluostrva. Albanija je to odbila jer, navodno, nije dobila ravnopravno mjesto u projektu. U stvari, to je bila samo još jedna prilika da Albanija demonstrira svoju izolovanost. Sasvim neuobičajeno, crnogorskoj delegaciji je omogućeno da detaljnije razgleda Albaniju. Ona je tokom 10 dana obišla gotovo pola Albanije i posjetila: 15 gradova, 6 naučnih i stručnih institucija, 2 plantaže, 3 izložbe, 6 zavičajnih i istorijskih muzeja, više istorijskih spomenika, 2 arheološka nalazišta, 2 seizmološke stanice, 1 hidrocentralu, 2 grada i 4 sela koji su izgrađeni nakon stradanja u zemljotresu. Upoznala se s velikim brojem eminentnih i uglednih naučnih, stručnih, političkih i drugih radnika s kojima je, po sopstvenom iskazu, imala korektne razgovore i razmjenu mišljenja i informacija. Crnogorski predstavnici su izjavili da su na svakom mjestu primljeni s posebnim uvažavanjem i prijateljskom pažnjom. Na osnovu toga su crnogorskoj Vladi predložili da se saradnja s odgovarajućim institucijama u Albaniji nastavi, da bude programirana i koordinirana. Glavni problem kulturne saradnje je bio insistiranje Albanije na saradnji sa područjima Crne Gore gdje su živjeli samo Albanci. Crna Gora je težila da se kulturna razmjena organizuje na nivou cijele Crne Gore i Albanije. Kulturnu saradnju sa Crnom Gorom Albanija je posmatrala prije svega kroz nacionalnu politiku. Za nju je Crna Gora bila jedna od jugoslovenskih republika koja je okupirala albanske teritorije. U muzeju Ismailja Ćemalija (političar koji je proglasio nezavisnost Albanije 1912. godine) u Valoni

tada je bila istaknuta mapa Velike Albanije koja je obuhvatala značajan dio Crne Gore (Informacija o Albaniji, DACG). U muzeju je izložen džamadan (prsluk) Ise Boljetinija na kome su se vidjeli tragovi pušćanih zrna. Vodič u muzeju je objašnjavao da su Boljetinija na mučki način ubili Crnogorci u Podgorici 1916. godine. Muzejska postavka u Valoni je sugerisala da je Albanija silom prilika smještena u tadašnje granice i da su navedene teritorije u Crnoj Gori nepravilno i vještački odvojene od svoje matice. Na tim teritorijama u Crnoj Gori je početkom 80-ih živjelo oko 38.000 Albanaca koji su imali ustavni položaj narodnosti (nacionalne manjine). Oni su za Albaniju bili ciljna grupa kulturne politike. Zato je na insistiranje Albanije kulturna saradnja sa Crnom Gorom uspostavljena prvo u oblasti folkloru 1979. godine. U Crnoj Gori je premijerno gostovalo KUD „Mirdita“ iz Skadra, a potom je u uzvratnoj posjeti Skadru boravilo KUD „Ramadan Šarkić“ iz Tuzi krajem 1979. godine. Povodom uspostavljanja i jačanja kulturne saradnje u Titogradu je boravio ambasador Albanije u Jugoslaviji Sokrat Pljaka i tom prilikom je razgovarao sa direktorom Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost Nikolom – Zekom Ilićem (Zabilješke sa razgovora ambasadora...DACG). Potom su pregovori nastavljeni u ambasadi Albanije u Beogradu. Dogovoreno je da folklorni ansambl „Puka“ iz Albanije nastupi u Crnoj Gori, a iz Crne Gore KUD „Boško Strugar“ u Albaniji.

Na zahtjev Crne Gore ansambl „Puka“ je gostovao i u gradovima Crne Gore gdje nijesu živjeli Albanci, ali je repertoar bio isključivo albanski (Informacija o realizaciji gostovanja...DACG). Tokom boravka ansambla „Puka“, u Titogradu je opet boravio albanski ambasador Pljaka. Crnogorski predstavnici su pokušali da s njim dogovore širu i raznovrsniju kulturnu razmjenu, kako bi se prevazišla dominacija albanskog folkloru, ali ambasador to nije prihvatio. Svaka strana se držala svoje koncepcije. KUD „Boško Strugar“ iz Ulcinja nastupio je u Albaniji oktobra 1980. godine. Program je bio jugoslovenski i albanski. Izvedene su igre iz Crne Gore i Vranja, pjesme iz Hrvatske, Crne Gore, Srbije, Makedonije i BiH, dok je u albanskom dijelu programa izvedena Ulcinjska svadba i pjesme iz albanskog folkloru sa područja Crne Gore. Prijem je bio prijateljski. Koncertu u Tirani su prisustvovali ministar kulture Albanije, pomoćnici ministra i predstavnici ministarstva spoljnih poslova.

Iako su nastupi „Puke“ u Crnoj Gori i KUD „Boško Strugar“ u Albaniji bili uspješni, crnogorskim vlastima nije odgovarala tendencija albanske strane da se forsiranjem folkloru politički utiče na Albance u Crnoj Gori (Informacija o realizaciji gostovanja...DACG). Crna Gora je tražila da Albanija prihvati razmjenu koja bi uključila kompletno prezentovanje crnogorske kulture i kulture naroda i narodnosti Jugoslavije. Tim povodom je u Tirani održan sastanak direktora Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost iz Titograda i Centralnog doma narodnog stvaralaštva iz Tirane, uz prisustvo predstavnika ministarstava za kulturu i spoljne poslove Albanije. Crnogorski predstavnik je u okviru folkloru ponudio gostovanje samo jednog KUD sa albanskog govornog područja u Crnoj Gori i jednog etničkog crnogorskog folklornog ansambla, a da se većina programske saradnje ostvari u okviru: pozorišnih predstava, dokumentarnih filmova, likovnih izložbi, književnih susreta i izdavačke djelatnosti. Albanska strana je isključivo insistirala na razmjeni folklornih ansambala iz Albanije i sa albanskog govornog područja Crne Gore uz razmjenu koncerata narodne muzike. Crnogorski predstavnik je to odbio uz objašnjenje da to ne odgovara pravoj saradnji i razmjeni Crne Gore i Albanije, jer u Crnoj Gori postoji jedinstveno crnogorsko kulturno stvaralaštvo u kojem je i dio albanskih stvaralaca. Crnogorska vlast je odlučila da kulturnu saradnju i razmjenu nastavi isključivo prema crnogorskim (jugoslovenskim) uslovima i interesima, ili da se u suprotnom odlaže dok to albanska strana prihvati. Zato je kulturna saradnja stagnirala od 1980. godine.

Sličan problem je bio i u saradnji između Univerziteta „Veljko Vlahović“ i Univerzitet iz Tirane koji su pregovore počeli krajem 1976. godine (Informacija o aktivnostima Univerziteta...DACG). Univerzitet „Veljko Vlahović“ je Predlog ugovora o nastavno-naučnoj saradnji dostavio Univerzitetu u Tirani 1977. godine. Potom je Univerzitet u Tirani u aprilu 1978. godine poslao Protokol o naučno-nastavnoj saradnji sa Univerzitetom u Titogradu. Dva dokumenta o saradnji su se bitno razlikovala. Kako bi približio stavove albanski ambasador Sokrat Pljaka je posjetio Univerzitet u Titogradu 1978. godine. Pregovori kojima su rukovodili rektori Miljan Radović i Petrič Radovička nastavljani su u Tirani u februaru 1979. godine (Izveštaj delegacije Univerziteta...DACG). Crnogorska delegacija nije prihvatila albanski predlog da Univerzitet iz Tirane uputi naučnu ekspediciju za terenska izučavanja folkloru, etnografije i lingvistike Albanaca u Crnoj Gori.

Crnogorska strana je navela da to ne može prihvatiti dok se Univerzitet u Titogradu ne osposobi za paritetnu saradnju u ovoj oblasti i dok se steknu uslovi da saradnja u ovoj oblasti dobije strogo naučni karakter. To je bio izgovor, a stvarni razlog je bio da se albanskoj strani ne dozvoli da naučnu saradnju koristi za promociju nacionalističke politike. S druge strane, Univerzitet u Tirani nije prihvatio dugoročnu saradnju. Zato je na predlog albanske strane potpisan Protokol o nastavno-naučnoj saradnji i Plan saradnje s jednogodišnjim trajanjem za 1979/80. godinu. U Protokol je ušla samo razmjena predavanja iz oblasti elektrotehnike, poljoprivrede i istorije. U 1980. godini profesori Univerziteta „Veljko Vlahović“ dr Tomislav Žugić i dr Jovan Bojović boravili su 7 dana u Albaniji u okviru Protokola o saradnji. Žugić je održao predavanje „Oslobodilačka borba crnogorskog naroda u XIX vijeku“, dok je predavanje dr Bojovića otkazano jer je za albansku stranu bilo ideološko-politički neprihvatljivo.

Nakon realizovanja prvog Protokola o saradnji između dva univerziteta, uslijedilo je usaglašavanje drugog Protokola za studijsku 1980/81. godinu (Informacija o boravku i razgovorima vođenim u Rektoratu...DACG). Pregovore u Titogradu su vodili rektori Miljan Radović i Osman Kraja. Glavna primjedba crnogorskih predstavnika za prethodni period bila je nemogućnost crnogorskim istraživačima da istražuju u albanskim arhivima, dok je s druge strane albanskim istraživačima u Crnoj Gori to omogućeno. Albanskoj strani je prigovoreno i zbog otkazivanja predavanja dr Jovana Bojovića iz istorije. Rektor Kraja je naveo da je saradnja iz oblasti istorijske nauke sporna zbog činjenice da su dvije zemlje imale suprotstavljene ideologije i političke ocjene o raznim pitanjima iz prošlosti. Predložio je da se u Aneks novog Protokola ne unose teme iz novije istorije gdje su ideološko-političke razlike naglašene. Crnogorska strana je to prihvatila, pa je i albanska kompromisno odustala od teme „Borba za nacionalnu albansku školu“ koja je bila predviđena nacrtom drugog Protokola. Nakon ovih usaglašavanja Protokol sa odgovarajućim Aneksom potpisan je 5. aprila 1981. godine u Titogradu (Protokol o saradnji, DACG). Dogovoreni su: razmjena nastavnika i naučnih radnika i održavanje predavanja, arhivska istraživanja, naučne ekspedicije, razmjena književnih i naučnih izdanja, razmjena nastavnih planova i programa i mogućnost zajedničke organizacije simpozijuma, konferencija i naučnih savjetovanja. Univerzitet u Tirani je prioritet dao istorijskoj tematici.

Od 8 dogovorenih predavanja 4 su se odnosila na istoriju, dok je dogovoreno da 3 albanska istraživača borave po 2 nedjelje u crnogorskim arhivima i bibliotekama za potrebe istorijskih istraživanja. Univerzitet iz Titograda je kandidovao 10 predavačkih tema. Od toga su samo 3 teme imale istorijski karakter, dok je dogovoreno da 2 crnogorska istraživača po 15 dana obave arhivska i bibliografska istraživanja u Albaniji. Istorijske teme albanskih predavača i naučnika su isticale albansku naciju, državu i razvoj albanskog nacionalnog identiteta, dok su istorijske teme crnogorskih istraživača i predavača ukazivale na zajedništvo Crnogoraca i Albanaca u borbi protiv Osmanskog carstva. Albanska strana je na ovaj način afrimisala albanski identitet u Crnoj Gori, dok je crnogorska strana ukazivala na istorijsko zajedništvo. Iza ovih programa stajale su političke koncepcije i interesi albanske i crnogorske vlasti.

S' obzirom na to da je cilj Albanije u kulturno-prosvetnoj saradnji s Crnom Gorom bilo jačanje političkog i nacionalnog uticaj na Albance u Crnoj Gori, slično je pokušala i Crna Gora prema Albaniji. Predsjedništvo Crne Gore je 1977. godine odlučilo da se prouči postojanje crnogorske nacionalne manjine u Albaniji (Zabilješka sa sastanka u Republičkom komitetu...DACG). Ustav Albanije iz 1946. a potom iz 1976. godine priznao je status samo grčkoj i makedonskoj nacionalnoj manjini, dok Crnogorci i Muslimani nijesu imali status priznate nacionalne manjine i zbog toga su trpjeli prinudnu asimilaciju (Tekst odgovora Branka Lukovca...DACG). Albanija je odbijala da primijeni odgovarajuće izjave i deklaracije koje je preuzela u Društvu naroda 1921. godine, kao i sistem zaštite manjina koji je utvrđen dokumentima UN. Jugoslavija je trebalo da na bazi pariteta zahtijeva obezbjeđivanje manjinskih prava za Crnogorce i Muslimane iz Crne Gore u Albaniji, kao što su Albanci u Jugoslaviji i Crnoj Gori imali ustavno pravo na zvaničnu upotrebu maternjeg jezika, obrazovanje, kulturu, njegovanje i uvažavanje nacionalnih vrijednosti, ravnopravno i jednako učešće u političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima u Jugoslaviji. Projekat o položaju nacionalnih manjina naroda Jugoslavije u susjednim zemljama, kojim je rukovodio Savezni sekretarijat za inostrane poslove, pokrenuo je ovo pitanje.

S' obzirom na to da je Albanija negirala postojanje Crnogoraca i Muslimana i sprovodila politiku prinudne asimilacije nije se moglo doći do zvaničnih podataka o brojnosti crnogorskog i muslimanskog stanovništva u Albaniji.

Ni jugoslovenska ambasada u Tirani nije mogla da se bavi ovim pitanjem, jer je albanskim građanima bilo najstrože zabranjeno da kontaktiraju sa strancima (Ambasada SFRJ u Tirani...DACG). Cilj Crne Gore je bio da se u početku ispitaju porijeklo, broj i položaj Crnogoraca u Albaniji i da se zatim, u politički pogodnom momentu, otvori pitanje njihovog ustavnog i zakonskog statusa i ostvarivanja nacionalnih prava. Crnogorska Vlada je za ovaj posao zadužila Republički komitet za odnose sa inostranstvom koji je o istraživanju i proučavanju pitanja crnogorske nacionalne manjine u Albaniji organizovao sastanak političara i naučnika u martu 1980. godine (Zabilješka sa sastanka u Republičkom komitetu...DACG). Tada se samo orijentaciono znalo da su se Crnogorci u Albaniju iseljavali tokom XIX vijeka i početkom XX vijeka.² Zadatak je bio da se utvrde broj, razmještaj, struktura i druge karakteristike identiteta Crnogoraca u Albaniji. Za izradu Programa projekta formirana je Radna grupa koju su činili: dr Branko Babić (koordinator), dr Đoko Pejović, dr Zoran Lakić, dr

---

² Tokom XIX i početkom XX vijeka stotine Crnogoraca iselilo se pretežno u Skadra i okolinu kako bi našli posao ili se sklonili od krvne osvete iz raznih krajeva Crne Gore, a većinom iz Zete, Lješanske i Katunske nahije, Bjelopavlića, Pipera, Kuća i Bratonožića. Crnogorci su se uglavnom trajno naselili u Vraki udaljenoj oko 6 km sjever-sjeveroistočno od Skadra. Vraku su činila naselja Grilj, Stari Borič, Kotrobudan, Omara i Turajlije. Na izvorištu rijeke Vrake su naselja Raš i Kule. Sjeverno od Vrake je selo Kamenice, u kome su takođe živjeli Crnogorci. Crnogorci su živjeli i u naselju Derignjat, južno od Skadra. Vraka je početkom XX vijeka bila najveće, etnički homogeno i teritorijalno povezano naselje Crnogoraca u Albaniji sa oko 1.000 stanovnika. U to vrijeme u Skadru i Vraki su formirane dvije crkveno-školske opštine sa samoupravnim položajem koje su slijedile instrukcije crnogorskog konzula u Skadru i direktno zavisile od crnogorskog vladara i Vlade sa Cetinja. Knjaževina/Kraljevina Crna Gora je finansirala popravke i održavanje ovih škola. Nastavu su izvodili učitelji uglavnom Crnogorci, dijelom i Srbi, a rjeđe turski podanici. U školama je od početka XX vijeka primjenjivan crnogorski obrazovni program. Ove škole su imale i funkciju očuvanja identiteta Crnogoraca, odnosno jezika, običaja, kulture i crnogorskih tradicija i svojstava. Skenderijska crkva (dva hrama u Skadru i jedan u Vraki) je nakon Balkanskog rata pripojena Crnogorskoj crkvi. Prvi svjetski rat je prekinuo ovaj razvoj školske i crkvene autonomije Crnogoraca. Osim Crnogoraca u Albaniju se iz Crne Gore nakon Berlinskog kongresa i Balkanskih ratova iselilo hiljade Muslimana, slovenskog i albanskog porijekla. Najkompaktnija naseobina Muslimana iz Crne Gore u Albaniji bila je u Štolu sa nekoliko sela, u blizini Vrake. Iako je Albanija 1920. godine u Društvu naroda preuzela obavezu o poštovanju zaštite nacionalnih manjina ona je Crnogorcima postepeno ukinula autonomna prava. Skenderijska crkva u Skadru je odobrenjem Vaseljske patrijaršije pripojena autonomoj Albanskoj pravoslavnoj crkvi 1923. godine. Od 1929. godine počeo je intenzivan proces albanizacije crnogorskog i muslimanskog naroda. Albanska Vlada je crnogorsku školu u Skadru zatvorila, a u Vraki albanizovala 1933. godine. To je bio jak udarac manjinskom statusu Crnogoraca nakon čega se ubrzao proces njihove asimilacije. Zato je preko 150 crnogorskih porodica napustilo Vraku i vratilo se u Crnu Goru (Jugoslaviju) 1934. godine. Izgledalo je da će se ova pitanja riješiti nakon 1945. godine kada su Jugoslavija i Albanija imale prijateljske odnose. Kulturna konvencija iz 1947. godine je regulisala saradnju u svim oblicima kulturnog života. Te godine je formirano Kulturno društvo Crna Gora – Albanija. No, od pojave Rezolucije Informbiroa sredinom 1948. godine, došlo je do naglog pogoršanja odnosa, jer je Albanija stala uz SSSR protiv Jugoslavije. Albanija je uspostavila represiju prema stanovništvu jugoslovenskog porijekla, a naročito prema Crnogorcima.

Gavro Perazić, Mitar Burić, Kosara Vukasović i Hajka Milatović. Radna grupa je Predlog projekta utvrdila krajem aprila 1980. godine (Predlog projekta proučavanja postojanja...DACG). Ovim projektom je trebalo obezbijediti dovoljno jake i međunarodno-pravno valjane argumente pomoću kojih bi se postepeno i osmišljeno radilo na utvrđivanju postojanja crnogorske manjine u Albaniji i pokretanju ovog pitanja „u vrijeme kada se to ocijeni pogodnim“ u odnosima između Jugoslavije i Albanije (Izveštaj o realizaciji Projekta preliminarnih...DACG). Obrada ove teme je bila naučne prirode, ali je njen cilj imao prvorazredni politički značaj, odnosno političko djelovanje Jugoslavije prema Albaniji.

Prema jednoj procjeni, u Albaniji je početkom 80-ih bilo oko 800 porodica sa oko 4.500 Crnogoraca i Muslimana iz Crne Gore. U Skadru je bilo oko 300, Vraki oko 200 i u ostalim djelovima Albanije oko 300 porodica. Prema podacima iz spiskova iseljenika, sa područja Podgorice je bilo 426 porodica, iz Bara i Ulcinja 271 porodica i sa šireg područja Berana 112 porodica. Prema drugoj procjeni u Vraki i Skadru je 1980. godine živjelo oko 2.700 Crnogoraca i oko 4.200 Muslimana porijeklom iz Crne Gore (Branko Lukovac...DACG). Oni nijesu mogli da zvanično koriste svoj jezik. Nijesu imali pravo na sopstveni kulturno-prosvjetni život. Bili su sasvim odvojeni od političkog, ekonomskog i kulturnog razvoja matične države. Bez elementarnih prava i uz nasilnu albanizaciju, crnogorska zajednica u Albaniji je bila u teškoj poziciji početkom 80-ih.

O položaju Albanaca u Crnoj Gori i Crnogoraca u Albaniji zvanični razgovori su počeli sredinom 1980. godine. Jedna jugoslovenska delegacija je, prilikom prolaska kroz Skadar, prigovorila albanskoj strani zbog toga što Crnogorci u Vraki kod Skadra nijesu imali školu na maternjem jeziku, dok su, na primjer, Grci na jugu Albanije imali škole i štampu na svom jeziku (Informacija o Albaniji, DACG). Albanski odgovor je bio da Grka ima mnogo, a da Crnogoraca ima malo i da su izmiješani sa Albancima. O položaju Albanaca u Crnoj Gori razgovarali su albanski ambasador u Jugoslaviji Sokrat Pljaka i predsjednik Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom Crne Gore Branko Lukovac u septembru 1980. godine u Titogradu (Informacija o razgovorima sa ambasadorom SNR Albanije...DACG). Pljaka je arogantno istakao pravo i obavezu Albanije da brine o uslovima u kojima žive Albanci u Crnoj Gori.

Naglasio je da nepostojanje industrijskih kapaciteta na području Tuzi i zaostajanje ekonomskog razvoja područja u kojima žive Albanci stvara uslove za njihovo raseljavanje i asimilaciju. Lukovac je odbacio ove primjedbe. Istakao je da su Albanci u Crnoj Gori integralni dio crnogorske zajednice i da se područja na kojima žive Albanci razvijaju u skladu sa mogućnostima ukupnog razvoja Crne Gore. Odlučno je odbacio tezu o asimilaciji, i saopštio je postignute rezultate u razvoju i afirmaciji nacionalnog i kulturnog identiteta albanske narodnosti u Crnoj Gori (obrazovanje na albanskom jeziku, stipendije, kulturni život i stvaralaštvo). Lukovac je naveo da su ti rezultati „temelj našeg zajedništva“ i pretpostavka da albanska narodnost u Crnoj Gori bude činilac unapređenja dobrosusjedske saradnje između dvije zemlje. Lukovac je pozvao Pljaku da bi, umjesto na paternalizmu nad Albancima u Crnoj Gori, trebalo da radi na razvijanju saradnje između Jugoslavije i Albanije. Pljaka se diplomatskom vještinom izvukao iz neprilike i dodao je da on pitanje položaja Albanaca posmatra u sklopu razvoja odnosa koji se između Jugoslavije i Albanije pozitivno razvijaju. Potom su se Lukovac i Pljaka saglasili oko dobrih odnosa Crne Gore i Albanije i obostrane potrebe da se oni unaprijede u svim oblastima. Iako je sastanak završen u prijateljskom tonu i zdravicama tokom ručka, ostale su netrpeljivosti i nepovjerenje.

Sličnu debatu su imali pomoćnik predsjednika Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom Zoran Gregl i načelnik za susjedne zemlje u Ministarstvu inostranih poslova Albanije Justin Papajorgi u decembru 1980. godine u Tirani (Zabilješka pomoćnika...DACG). Papajorgi je postavio pitanje organizacije visokoškolske nastave na albanskom jeziku u Crnoj Gora. Istakao je da Albanija ima pravo da vodi računa o Albancima u Jugoslaviji u okviru njenih ustavnih prava i da to nije paternalizam. Gregl je odgovorio da u Crnoj Gori postoji osnovno i srednje obrazovanje na albanskom jeziku i da se razmatra otvaranje jednog smjera na fakultetima u Crnoj Gori kako bi se dio kadra koji se tada uglavnom školovao u Prištini, školovao u Crnoj Gori. Istakao je da djelovi drugih naroda koji žive u Jugoslaviji predstavljaju most prijateljstva sa susjedima, a da jugoslovenska strana za paternalizam smatra monolog o pravima sa pozicija čuvara jugoslovenskog Ustava iz drugih zemalja. Papajorgi je istakao da je Albanija mala zemlja i da nema nikakvih teritorijalnih ni drugih pretenzija.

Papajorgi je nacionalnu isključivost Albanije demonstrirao i u turističkoj saradnji sa Crnom Gorom. Izjavio je da je Albanija zainteresovna isključivo za organizovane grupe turista sastavljene pretežno od Albanaca i isključivo sa teritorija nastanjenih albanskom nacionalnom manjinom (Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Republičkom...DACG). Istovremeno, Albanija nije htjela da njeni državljani organizovano odlaze u turističke posjete i dozvolila je samo sporadične posjete pojedinaca svojim rođacima u Jugoslaviji. Odlazak turističkih grupa iz Crne Gore u Albaniju počeo je 1980. godine. To su bili pretežno građani albanske nacionalnosti, ali i kolektivi kao „Velika Plaža“ iz Ulcinja. Albanija je restriktivno primala ove grupe. Interes Albanije je bio da turisti iz Crne Gore budu samo Albanci, dok su predstavnici Crne Gore tražili reciprocitet u razmjeni turističkih grupa i da tretman građana bude isti bez obzira na nacionalnost. Takođe, Albanija nije bila zainteresovana ni za saradnju u razmjeni inostranih turista. Tokom 1980. godine njemačke turističke agencije su počele prodaju paket aranžmana Jugoslavija-Albanija i tako je više grupa njemačkih turista posjetilo Albaniju, a njihov transfer do Titograda ili do jugoslovensko-albanske granice obavljao je „Montenegroturist“ (Branko Lukovac – Veljku Milatoviću...DACG). Uprkos međunacionalnim problemima Crna Gora je s Albanijom do početka 80-ih uspostavila korektne političke i institucionalne odnose i ostvarila je zavidnu saradnju u vodoprivredi, saobraćaju, elektroenergiji, kulturi i nauci (Zaključci Izvršnog vijeća o saradnji...DACG). Bez obzira na nesuglasice i nepovjerenje, crnogorska Vlada je odlučila da se pozitivan trend nastavi prije svega u ekonomskim odnosima. Početkom februara 1981. godine u Titogradu su se sastali drugi sekretar albanske ambasade u Beogradu Muharem Manaj i predsjednik Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom Branko Lukovac (Bilješka o razgovorima Branka Lukovca...DACG). Konstatovali su postojanje dobre saradnje između Crne Gore i Albanije. Lukovac je smatrao da je dobra ekonomska saradnja nagovještaj razvoja saradnje u svim oblastima i predložio je da se postignu dogovori o saradnji između akademija nauka, radio-televizija i u kulturi. Manaj je podržao ove predloge.

No, zaoštavanje jugoslovensko-albanskih odnosa zbog podrške albanskog režima protestima na Kosovu negativno se odrazilo na crnogorsko-albansku saradnju. Otkazana je dogovorena posjeta delegacije Akademije nauke Albanije na čelu sa

predsjednikom Aleksom Budom CANU u aprilu 1981. godine (Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Izvršnom...DACG). Zvaničan razlog je bio bolest akademika Bude, ali je, po mišljenju jugoslovenskog ambasadora u Tirani Branka Komatine, to bio samo izgovor. Stvaran razlog otkazivanja bili su zaoštreni odnosi između dvije države zbog krize na Kosovu.

Crna Gora je prihvatila ocjenu jugoslovenske Vlade da su protesti na Kosovu u stvari kontrarevolucija i albanski iredentizam koje je pomagao režim u Tirani. Kako bi pokazala da su i Albanci u Crnoj Gori protiv Hodžine politike, crnogorska vlast je u mjestima gdje su Albanci činili većinu stanovništva organizovala političke skupove. U Tuzima je 9. maja 1981. godine održan zbor lokalnih komunista na kojem je Demuš Đoković naveo da su proteste na Kosovu izazvali „albanski nacionalisti, šovinisti i iredentisti“ i osudio je političku podršku iz Albanije („Pobjeda“, 10.05.1981., 1 i 3). U Ublima i Zatrijepču su 10. maja 1981. godine održani zborovi komunista i građana na kojima su osuđene „kontrarevolucionarne demonstracije“ na Kosovu i podržano je bratstvo između Albanaca i Crnogoraca („Pobjeda“, 11.05.1981., 1-2). Sličan stav je zauzela Opštinska konferencija Saveza komunista u Ulcinju 12. maja („Pobjeda“, 13.05.1981., 3). Na skupu u Štoju 18. maja predsjednik mjesne zajednice Leka Elezović je osudio „kontrarevolucionarne događaje“ na Kosovu i istakao je da su oni pokušaj da se nanese ljaga na Albance u Jugoslaviji („Pobjeda“, 19.05.1981., 3). Masovni skupovi protiv „kontrarevolucije“ na Kosovu održani su u Zoganjama, Darzi i Bratici. Oko 300 građana ulcinjskih naselja Nova Mahala i Meraja je 22. maja osudilo događaje na Kosovu. Uticaj Albanije je osudio Ljatif Čaušić, dok je Fadilj Kroma govorio o istorijskom bratstvu i jedinstvu Crnogoraca i Albanaca i njihovom zajedništvu u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji („Pobjeda“, 23.05.1981., 2). U Tuzima je 23. maja 1981. godine održan zbor građana u organizaciji mjesne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda. Protiv politike Albanije govorio je Omer Čirgić. Omer Adžović je naveo da Albanija ne treba da brine za Albance u Crnoj Gori, već za svoje građane koji žive u logorskim uslovima. Odža Redžep je izjavio da je srećan što je rođen u Titovoj Jugoslaviji, gdje se školovao i afirmisao kao Albanac. Redžep je rekao: „Ja obećavam da ćemo raditi na očuvanju tekovina naše revolucije i neka niko ne misli da nas može skrenuti s Titovog puta“ („Pobjeda“, 24.05.1981., 2).

Istovremeno, nekoliko nastavnika iz škola na teritoriji opštine Ulcinj podržalo je proteste na Kosovu i politiku Albanije. Zbog toga su neki dobili partijske opomene, neki su isključeni iz Saveza komunista i Vijeća sindikata, dok su u Školskom centru „Bratstvo i jedinstvo“ u Ulcinju otkaze dobili nastavnici: Bajram Redža, Mejirem Maraj, Ćazim Redža, Tahir Perazić i Mehmet Bardi („Pobjeda“, 17.12.1981., 5).

Najviši crnogorski organi su osudili politiku Albanije prema Kosovu i Jugoslaviji. Predsjednik Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom Branko Lukovac je u Skupštini Crne Gore naveo da Albanija prema Jugoslaviji vodi politiku otvorenog neprijateljstva i teritorijalnih pretenzija, da se grubo miješa u unutrašnje odnose Jugoslavije i da podržava kontrarevoluciju na Kosovu (Tekst odgovora Branka Lukovca...DACG). Lukovac je istakao da je politika Albanije prema Jugoslaviji decenijama bila neprijateljska i da je onemogućavala svaku konstruktivnu i plodnu saradnju koja bi omogućila da pripadnici manjinskih naroda u obje države budu činilac povezivanja, razumijevanja i povjerenja i da u toj politici imaju oslonac vlastitog nacionalnog i kulturnog prosperiteta. S obzirom na to da je u protestnoj noti koju je jugoslovenska Vlada uručila ambasadoru Albanije u Beogradu pomenuto pitanje položaja jugoslovenskih manjina u Albaniji, to je bio pogodan momenat za otvaranje pitanja položaja Crnogoraca i Muslimana u toj zemlji. Lukovac je istakao da Crnogorci i Muslimani u Albaniji nijesu imali pravo upotrebe svog jezika, pravo na kulturno-obrazovni život i da je prinudno izvršena promjena njihovih prezimena. Smatrao je da se bez obzira na to ne smiju uvoditi recipročne mjere i da se moraju afirmisati prava Albanaca u Crnoj Gori, a prema Albaniji voditi politika dobrosusjedskih odnosa, mira i sugurnosti. Crna Gora je tako prvi put javno istakla interes za položaj Crnogoraca i Muslimana iz Crne Gore u Albaniji. Proglasila je pravo za očuvanje njihovog nacionalnog i kulturnog identiteta i to pitanje je postavila u centar odnosa s Albanijom. O ovome pitanju se identično izjasnilo i Predsjedništvo Crne Gore (Zaključci sa sjednice Predsjedništva...DACG). Konstatovalo je da su protesti na Kosovu pokazali da Albanija ima otvorene pretenzije na teritoriju Jugoslavije kako bi stvorila Veliku Albaniju. Predsjedništvo je odlučilo da zbog toga ne treba mijenjati osnovi pravac spoljne politike i da se treba držati politike dobrosusjedskih odnosa, jer je to dalo pozitivne rezultate i omogućilo je lakše rješavanje otvorenih pitanja. Na osnovu ovih ocjena Predsjedništvo je predložilo pravce politike Crne Gore prema Albaniji, a prije svega otvaranje pitanja

teškog položaja Crnogoraca, Muslimana i Srba u Albaniji. Prema Albaniji je trebalo nastaviti politiku dobrosusjedskih odnosa i razvijanje saradnje, ali da se na svaki neprijateljski akt Albanije odgovori adekvatno, a prije svega na miješanje u unutrašnje poslove i na pokušaje da se ugrozi suverenitet i integritet Jugoslavije. Zadatak Crne Gore je bio da nastavi poboljšanje ekonomskih odnosa i saradnje sa Albanijom, a posebno u izgradnji pruge Titograd-Skadar i u regulaciji zajedničkih voda. Predsjedništvo je bilo protiv mjera ekonomskog pritiska na Albaniju, jer je smatralo da se tako ne bi promijenila politika Albanije niti bi se olakšala situacija na Kosovu, već bi se tako samo ugrozio međunarodni ugled Jugoslavije. Predsjedništvo se posebno osvrnulo na položaj Albanaca u Crnoj Gori. Sugerisalo je da se preko politike afirmativne akcije prema Albancima u Crnoj Gori stvore uslovi za bolje povezivanje sa Albanijom, jer će se tako oslabiti pritisak nacionalizma iz Albanije. Veću pažnju je trebalo posvetiti razvoju prigraničnih oblasti Crne Gore u kojima su dominantno živjeli Albanci i, na osnovu Ustava, zakonski urediti javno isticanje albanske zastave u Crnoj Gori. Sa nadležnim vlastima na Kosovu trebalo je, u skladu sa albanskim pravopisom, urediti izdavanje školskih diploma za Albance iz Crne Gore koji su se školovali na Kosovu. U školskoj 1980/81. godini iz Crne Gore su se na fakultetima na Kosovu školovala 624 studenta, od čega 279 Albanaca, kao i 128 Albanaca-učenika (Informacija o učenicima i studentima...DACG). Kako bi Crna Gora prema Albaniji vodila adekvatnu i organizovanu politiku, Predsjedništvo je predložilo da se o tome izradi poseban plan i da se u okviru Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom formira poseban Centar koji bi se bavio tim planom.

Crnogorska vlast je procijenila da Crna Gora zbog svog položaja mora više uraditi na upoznavanju međunarodnog položaja, istorije i savremenih zbivanja Albanije. Prema ocjeni crnogorske vlasti, Albanija je bila zemlja koja „kao susjed za nas ima najveći značaj“, nezavisno od obima i sadržine jugoslovensko-albanskih odnosa (Predlog za organizovanje Centra...DACG). Zato su Skupština i Vlada Crne Gore podržale predlog Predsjedništva da se u okviru Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom formira Centar za istraživanje i dokumentaciju o Albaniji (Republički komitet za odnose sa inostranstvom...DACG). Centar je zamišljen kao mjesto gdje će se prikupljati i analizirati informacije o Albaniji i na osnovu toga kreirati crnogorska politika prema Albaniji. No, to je početkom 1982. godine bilo samo u planovima crnogorske vlasti.

Dok se crnogorska Vlada pripremala da Albaniju svestrano proučava, njen zvaničan stav je bio da sa Albanijom treba razvijati dobrosusjedske odnose na principima: ravnopravnosti, nezavisnosti, poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta, nemiješanja u unutrašnje odnose i uzajmnih interesa (Zapisnik sa XXIII sjednice...DACG). Primarni crnogorski interes je bio da se nastavi ekonomska saradnja sa Albanijom, a u okviru toga da se iz Albanije osigura stabilan uvoz potrebnih količina električne energije za crnogorsku industriju. Drugi zadatak je bio da nastavi izrada projekta regulacije voda Skadarskog jezera, Drima i Bojane. Treći zadatak je bio intenziviranje izgradnje pruge Titograd-Sakdar.

Bez obzira na zaoštrene političke odnose, Crna Gora i Albanija su do početka 80-ih izgradile jake ekonomske veze. Crnogorska industrija je sve više zavisila od uvoza električne energije iz Albanije. Tako je za 11 mjeseci 1981. godine Crna Gora iz Albanije uvezla električnu energiju vrijednu oko 20 miliona dolara (Dopunska informacija o nekim...DACG). To je bila gotovo polovina električne energije koju je Jugoslavija te godine uvezla iz Albanije. Kombinat aluminijuma Titograd, odnosno aluminijumska industrija u Crnoj Gori je sve više zavisila od električne energije iz Albanije. Ostali uvoz Crne Gore iz Albanije bio je skroman i iznosio je oko 1,5 miliona dolara godišnje, dok je izvoz roba iz Crne Gore u Albaniju na godišnjem nivou bio oko 8,5 miliona dolara. Glavnu stavku u crnogorskom izvozu u Albaniju činilo je oko 11.000 frižidera „Obod“-a, potom proizvodi Fabrike celuloze iz Ivanograda, maslinovo ulje iz Bara, aluminijumska folija i tekstil. Uvoz električne energije iz Albanije je za Crnu Goru bio izazovan, jer nije mogla da ga pokrije izvozom svoje robe u Albaniju, pa je razliku morala da plati konvertibilnom valutom. Potrebe za električnom energijom iz Albanije su naglo porasle već u prvoj polovini 1982. godine (Informacija o stanju...DACG). Jugoslavija je za pola godine iz Albanije uvezla oko 976 miliona kWh, od čega je za potrebe Crne Gore bilo 564 miliona kWh ili oko 58% ukupnog uvoza. Vrijednost električne energije koju je Crna Gora uvezla iz Albanije bila je oko 20,7 miliona dolara. Crna Gora to nije mogla da kompenzuje izvozom odgovarajućih roba, a sve teže je mogla da to plati konvertibilnom valutom. Kolika je bila zavisnost crnogorske industrije od ove električne energije vidjelo se kada je Albanija početkom oktobra 1982. godine obustavila isporuke električne energije Crnoj Gori, što je dovelo do uvođenja restrikcija u isporuci struje i smanjenja

proizvodnje u najvećim industrijskim pogonima (Savezno izvršno vijeće – Izvršnom...DACG). Za nastavak isporuke morala je da direktno interveniše jugoslovenska Vlada kod albanske Vlade.

Dok je crnogorska industrija zavisila od električne energije iz Albanije, dio albanskog izvoza i uvoza je zavisio od željezničkog tranzita preko Crne Gore. Tako je crnogorska željeznica 1979. godine za potrebe Albanije prevezla 24.600 tona, 1980. godine 29.800 tona, a samo u prvoj polovini 1981. godine 40.000 tona robe (Informacija o saradnji ŽTO...DACG). Preko 90% ukupnog prevoza koje je crnogorska željeznica obavljala za potrebe Albanije odnosilo se na prevoz albanskog sezonskog voća i povrća i to uglavnom u junu, julu i avgustu. Za potrebe prevoza ove robe, koja je zahtijevala brzinu prihvata i odvoza u kratkom periodu, crnogorska željeznica je sagradila poseban kolosijek za pretovar albanskih kamiona. Prevoz robe u tranzitu je bio unosan za crnogorsku željeznicu, jer su cijene ovog prevoza bile do 2,5 puta veće od cijena prevoza u domaćem saobraćaju, dok su troškovi prevoza bili isti. Zbog toga je Crna Gora zahtijevala da se intenzivira gradnja pruge Titograd-Skadar, jer je procjenjivala da će se tako tranzitni prevoz u oba pravca prema Albaniji povećati na oko 500.000 tona godišnje. Jugoslovenska Vlada je u oktobru 1981. godine odlučila da iz rezerve budžeta federacije izdvoji 15 miliona dinara za pokriće troškova na izgradnji pruge (Republički komitet za saobraćaj i veze...DACG). Skupština Crne Gore je u julu 1982. usvojila Zakon o osnivanju Direkcije za izgradnju jugoslovenskog dijela željezničke pruge Titograd-Skadar koja je preuzela prava i obaveze investitora za izgradnju pruge (Komisija za ekonomsku politiku...DACG). Ova pruga je bila izuzetno značajna i za Albaniju. Ona je 1981. godine završila gradnju prugu od Lača do Leža, dok je na gradilištu pruge od Leža do Skadra angažovala oko 12.000 omladinaca, ili 4/5 svih učesnika na radnim akcijama (Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Izvršnom...DACG). Albanski ministri građevine i spoljne trgovine tražili su od Jugoslavije da što prije izgradi prugu od Titograda do albansko-jugoslovenske granice (Bilješka...DACG). Početkom 1982. godine postignut je značajan sporazum i u drumskom saobraćaju. Tada je crnogorskim prevoznicima omogućeno da imaju tranzit preko Albanije u saobraćaju sa Makedonijom (preko graničnih prelaza Božaj i Struga). To je skratilo put između Crne Gore i Makedonije.

Nastavljen je zajednički rad na regulaciji voda Skadarskog jezera, Drima i Bojane. Sastanak jugoslovensko-albanske Podkomisije koja se bavila ovim pitanjem održan je u Tirani u martu 1982. godine (Informacija o stanju...DACG). Tada su strane razmijenile idejne projekte i tehnička rješenja za regulaciju. Radna organizacija „Zeta“ iz Titograda je zadužena da izradi elaborat o metodologiji i kriterijumima za obračun troškova regulacije Skadarskog jezera, Drima i Bojane i da uradi reviziju albanskog idejnog projekta. Za Crnu Goru je posebno bilo značajno pitanje izgradnje HE „Skavica“ i ona je, preko saveznih organa, njenu izgradnju usloвила postizanjem dogovora o regulaciji Skadarskog jezera, Drima i Bojane.

Saradnja Crne Gore i Albanije u ovome periodu imala je velike političke prepreke i značajne ekonomske mogućnosti. Crna Gora je za Albaniju bila jedna od jugoslovenskih republika koja je okupirala dio albanske etničke teritorije. Za Albaniju je to bila istorijska nepravda koju su 1913. godine omogućile Velike sile i s tim se nije mirila. Iz toga je proizilazio animozitet Albanije prema Crnoj Gori, ali i prema Crnogorcima kojima je Albanija pripisala kolektivnu odgovornost za ubistvo njenog nacionalnog heroja Isa Boljetinija u Podgorici 1916. godine. No, kako nasilna secesija ovih oblasti Crne Gore nije bila realna, Albanija se odlučila za vođenje nacionalne propagande među Albancima u Crnoj Gori. To je realizovala preko kulturne, naučne i prosvjetne saradnje s Crnom Gorom. Cilj je bio da se izvrši nacionalna mobilizacija i da Albanci u Crnoj Gori postanu instrument politike režima u Tirani. S druge strane, Crna Gora je prema Albaniji sprovodila politiku jugoslovenske Vlade čiji je cilj bio uspostavljanje ekonomsko-političke hegemonije. Nacionalističku politiku Albanije Crna Gora je neutralisala drugačijim konceptom naučne, kulturne i prosvjetne saradnje i promocijom prava koja je obezbijedila Albancima u Crnoj Gori. Crna Gora je organizovala proučavanje položaja Crnogoraca i Muslimana iz Crne Gore u Albaniji koji nijesu imali pravni status u Albaniji i koji su bili izloženi albanizaciji. Crna Gora je ovo pitanje koristila kao sredstvo za politički pritisak na Albaniju. Neusklađene međunacionalne odnose pogoršala je kriza na Kosovu.

Glavni ekonomski interes Crne Gore u saradnji sa Albanijom bio je uvoz električne energije od koje je zavisila proizvodnja u Kombinat u aluminijuma Titograd. S druge strane, glavni albanski ekonomski interes bila je izgradnja pruge Titograd-Skadar koja je bila uslov povezivanja sa evropskom željezničkom mrežom od čega je zavisio albanski uvoz i izvoz. Zajednički ekonomski interes je bila regulacija voda Skadarskog jezera i rijeka Drima i Bojane. Albanija je iz tog projekta planirala nove hidroenergetske objekte, a Crna Gora je računala na dobijanje velikih obradivih površina u priobalju Skadarskog jezera.

S jedne strane politička netrpeljivost i međunacionalno nepovjerenje i s druge strane značajan potencijal ekonomske saradnje označili su odnose Crne Gore i Albanije u ovome periodu.

REFERENCES:**Arhivski izvori:**

Predsjedništvo SR Crne Gore – Komitetu za odnose sa inostranstvom Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore (Titograd, 5.12.1974.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 1). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Ekonomski odnosi SR Crne Gore i NR Albanije - mogućnosti i pravci saradnje (Titograd, februar 1975.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 1). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Predsjednik Komiteta za odnose sa inostranstvom Branko Lukovac – Predsjedniku Izvršnog vijeća (Titograd, 20.12.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 1). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zapisnik sa III sjednice Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (21.12.1979. i 11.01.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 1). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zabilješke sa razgovora ambasadora SNR Albanije u Beogradu druga Pljakua i direktora Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost Titograda Zeka Ilića, obavljenog u Ambasadi SNR Albanije (18.10.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 2). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

RSUP, Služba javne bezbjednosti – Republičkom komitetu za odnose sa inostranstvom (Titograd, 23.11.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 2). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zabeleška o razgovoru T.Trajkovskog, načelnika I uprave u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove, sa albanskim ambasadorom S. Pljakuom (27.11.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 2). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Stenogram i bilješka sa konsultativnog sastanka održanog 2. februara 1979. godine u Skupštini SR Crne Gore (Titograd, 9.02.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 4). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Izvršnom vijeću Crne Gore (Beograd, 14.01.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 6). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zaključci Izvršnog vijeća o saradnji sa SNR Albanijom (Titograd, 29.02.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 7). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o Albaniji (17.06.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 7). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zabilješka pomoćnika predsjednika Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom Zorana Gregla (bez datuma). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 7). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zabilješka sa sastanka u Republičkom komitetu za odnose sa inostranstvom o istraživanju i proučavanju pitanja u vezi sa crnogorskom manjinom u SNR Albaniji (Titograd, 5.03.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 8). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Predlog projekta proučavanja postojanja i položaja Crnogoraca u Albaniji (Titograd, april 1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 8). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izvod iz informacije o učešću SR Crne Gore u saradnji sa SNR Albanijom (novembra, 1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 8a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Branko Lukovac – dr Branku Babiću (Titograd, 29.07.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 8a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o realizaciji gostovanja folklornih ansambala „Puka“ iz NSR Albanije u Crnoj Gori i „Boško Strugar“ iz Ulcinja u NSR Albaniji (Titograd, novembar 1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 8a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o saradnji SR Crne Gore sa inostranstvom (Titograd, 6.10.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 9). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija sa sjednice Republičkog savjeta za odnose sa inostranstvom (Titograd, 10.12.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 9). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Tekst odgovora Branka Lukovca na delegatsko pitanje delegata Društveno-Političkog vijeća Dragiše Đokovića (Titograd, 30.12.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 9). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o razgovorima sa ambasadorom SNR Albanije u Jugoslaviji (bez datuma). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 9). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izveštaj o posjeti naučno-stručne delegacije SR Crne Gore NSR Albaniji (Titograd, 7.01.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 12). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o aktivnostima Univerziteta „Veljko Vlahović“ na međunarodnom planu (bez datuma). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 12). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Republičkom Komitetu za odnose sa inostranstvom (Beograd, 9.12.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 12). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Branko Lukovac – Veljku Milatoviću (Titograd, 24.12.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 12). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izveštaj o boravku albanske delegacije u SR Crnoj Gori sa ciljem upoznavanja sa posledicama zemljotresa (15.04.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 13). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Stanje i problemi na graničnim prelazima na teritoriji SR Crne Gore (Titograd, 5.02.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 13a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Pregled realizovanih posjeta za 1979. i 1980. godinu (Titograd, 5.03.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 13a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Komisija za ekonomsku politiku i privredni sistem (Titograd, 9.12.1980.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 15). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Republički komitet za saobraćaj i veze, pomorstvo i putnu privredu – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore (Titograd, 23.10.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 15). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Bilješka o razgovorima Branka Lukovca i Muharema Manaja (Titograd, 11.02.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 16). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izveštaj o realizaciji Projekta preliminarnih proučavanja položaja Crnogoraca i drugih naroda iz Crne Gore u Albaniji (Titograd, 23.02.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 16). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zapisnik sa XXIII sjednice Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (Titograd, 17. 07.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 16). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izvodi iz godišnjeg izvještaja Ambasade SFRJ u Tirani za 1980. godinu (Beograd, 29.04.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 17). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o boravku i razgovorima vođenim u Rektoratu između delegacije Univerziteta „Veljko Vlahović“ u Titogradu (bez datuma). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 17). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Dopunska informacija o nekim pitanjima odnosa sa Albanijom (Titograd, decembar 1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 18). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Zaključci sa sjednice Predsjedništva SR Crne Gore (25.12.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 18). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Dopunska informacija o nekim pitanjima odnosa sa Albanijom (Titograd, decembar 1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 18). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Ambasada SFRJ u Tirani – Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (Tirana, 1.03.1973.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA INOSTRANE POSLOVE – Izvršnom vijeću SR Crne Gore (Beograd, 24.01.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Skupština Opštine Titograd – Banku Lukovcu (Titograd, 6.03.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Izvršnom vijeću SR Crne Gore (Beograd, 12.03.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Izvršnom vijeću SR Crne Gore (Beograd, 23.04.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Program ekonomskih odnosa sa inostranstvom (Titograd, maj 1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Elektroprivreda Crne Gore – Republičkom komitetu za odnose sa inostranstvom, Titograd (9.06.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o saradnji ŽTO Titograd sa privredom NR Albanije (Titograd, 10.06.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Bilješka sa službenog boravka u sastavu jugoslovenske delegacije za željezničko povezivanje sa NSR Albanijom (24., 25. i 26. avgusta 1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Analiza rezultata međunarodnih susreta ostvarenih u 1980. i 1981. godini (Titograd, decembar 1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 19a). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Izveštaj delegacije Univerziteta „Veljko Vlahović“ o posjeti Univerzitetu u Tirani (Titograd, 15.03.1979.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 21). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Protokol o saradnji (Titograd, 5.04.1981.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 21). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Predlog za organizovanje Centra za Albaniju (Titograd, 29.03.1982.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 23). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje. Republički komitet za odnose sa inostranstvom – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore (Titograd, 29.03.1982.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 23). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o stanju odnosa sa NSR Albanijom (Titograd, jul 1982.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 23). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje. Savezno izvršno vijeće – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore (Beograd, 13.10.1982.). Fond Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom (fascikla 23). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Informacija o učenicima i studentima iz SR Crne Gore koji se školuju u SAP Kosovo 1980/81. Fond Republičkog sekretarijata za obrazovanje (fascikla 101, 20; 2/1981). Državni Arhiv Crne Gore – Cetinje.

Novine:

„Pobjeda“, maj 1981.

Literatura:

Fišer, J. B. (2009.). *Enver Hodža i staljinistička diktatura u Albaniji u Balkanski diktatori. Diktatori i autoritarni vladari jugoistočne Evrope*, priredio Bernd J. Fišer. Beograd: IPS, IP Prosveta.

Hadalin, J. (2011.). *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Krepmtom, Dž. R. (2003.). *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: CLIO.

Životić, A. (2011.). *Jugoslavija, Albanija i Velike sile 1945 – 1961*. Beograd: Arhipelag, Institut za noviju istoriju Srbije.